

Föreställningar om äldre personers samlevnad och relationer

**En studie om förhållanden, relationer och anhörigskap sent
i livet**

Palle Storm

Oktober 2011

Nestor FoU-center ägs gemensamt av Haninge, Huddinge, Nynäshamn, Södertälje, Tyresö och Värmdö kommuner samt Stockholms läns landsting. Vi vill genom praktknära forskning och utveckling bidra till en bättre kvalitet inom vården och omsorgen om äldre människor.

Nestor FoU-center
Marinens väg 30, 136 40 Handen
Hemsida: www.nestor-foucenter.se
tel: 08-777 99 16
e-post: nestor@haninge.se

Rapporten kan laddas ner på
www.nestor-foucenter.se

Nestor FoU-center 2011

Palle Storm
Föreställningar om äldre personers samlevnad och relationer. En studie om förhållanden, relationer och anhörigskap sent i livet.

© Nestor FoU-center
Citera oss gärna, men ange källan.

Förord

En stor del av det forsknings- och utvecklingsarbete om äldre som bedrivs i kommuner, FoU-center och universitet fokuserar på äldre personer som har behov av någon form av vård och omsorg. När det gäller kunskap om äldre som befinner sig utanför äldreomsorgen finns det fortfarande kunskapsluckor. Ett av de områden där det också finns ett behov av ökad spridning av kunskap handlar om äldre personers samlevnad och nära relationer.

I denna rapport presenteras resultatet från en undersökning som Nestor FoU-center genomfört i nära samarbete med Seniorrådet som består av representanter från de kommunala pensionärsråden i centrets ägarkommuner. Idén till projektet kom från Seniorrådet som ville lyfta vilken kunskap som finns om äldre personers samlevnad. Det resulterade i att en undersökning om detta startades.

Seniorrådet har varit delaktigt genom att sprida information om studien samt gett projektledaren möjlighet att presentera studien på två pensionärsmöten. Vidare har representanter från Seniorrådet medverkat vid ett analysseminarium där resultatet och preliminära tolkningar presenterats och diskuterats. Utan Seniorrådets insats hade denna studie inte blivit av, och medlemmarna ska ha stort tack för sin medverkan. Ett stort tack går även till de intervjupersoner som med stor öppenhet delat med sig av sina tankar, åsikter och erfarenheter. Från Nestor FoU-center har Palle Storm och Emanuel Åhlfeldt deltagit i arbetet med projektet.

Studien är genomförd och författad av Palle Storm, projektledare och filosofie master i socialt arbete.

Haninge 2011

Britt Almberg

FoU-chef

Nestor FoU- center

Innehåll

SAMMANFATTNING	5
INLEDNING.....	6
ÄLDRE PERSONERS SAMLEVNAD: EN OSYNLIG FRÅGA I ÄLDREFORSKNINGEN?	6
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	7
METOD OCH GENOMFÖRANDE	8
ETISKA ÖVERVÄGANDEN	10
RESULTAT.....	12
FÖRESTÄLLNINGAR OCH NORMER OM RELATIONER OCH SAMLEVNAD SENT I LIVET	12
OLIKA SOCIALA RELATIONER	14
ATT LEVA ETT LÅNGT LIV TILLSAMMANS	15
ATT BLI ENSAM	16
ATT TRÄFFA NÅGON NY.....	17
SEXUALITET OCH INTIMA RELATIONER	19
ATT TA MAKTEN ÖVER HÄLSAN	20
ATT TA VARA PÅ TIDEN.....	22
OM OMSORG OCH ETT KOMMANDE HJÄLPBEHOV	23
AVSLUTANDE DISKUSSION	24
SOCIALA NORMER OCH FÖRESTÄLLNINGAR OM ÄLDRE PERSONERS SAMLEVNAD	24
ÅLDER OCH SAMLEVNAD UR ETT LIVSLOPPSPERSPEKTIV	26
KROPPEN OCH KROPPSLIGA ERFARENHETER AV ÅLDRADET.....	27
ÅLDER I SAMSPEL MED GENUS	28
NÅGRA AVSLUTANDE ORD OM SAMLEVNAD, RELATIONER OCH ANHÖRIGSKAP SENT I LIVET	29
REFERENSER.....	31

Sammanfattning

Äldre personers samlevnad är en fråga som sällan får uppmärksamhet i traditionella forsknings- och utvecklingsarbeten inom äldreområdet. Det kan bero på de tabun som omgärdar detta område, och att det inte finns något självklart forum att ta upp dessa frågor i. Frågan har dock fått allt mer uppmärksamhet i media vilket tyder på att det är ett ämne som intresserar och engagerar. Idén till denna studie kom från Nestor FoU-centers Seniorråd som består av representanter för de lokala pensionärsråden i centrets ägarkommuner. Den fråga som Seniorrådet ställde var vilken kunskap som finns om äldre personers samlevnad. För att lyfta detta beslutades att en undersökning om detta skulle genomföras.

Denna rapport bygger på intervjuer som handlade om åldrande, relationer och samlevnad. I studien deltog 11 personer mellan 69-85 år. Några av intervjupersonerna var gifta, några var särbo, medan andra var ensamboende. Ingen av intervjupersonerna hade vid tillfället för intervjun behov av omfattande vård eller omsorgsinsatser. Flera av intervjupersonerna hade dock erfarenhet av att de själva eller partnern drabbats av ohälsa och eller sjukdom.

Intervjupersonerna ansåg att frågor om samlevnad och nära relationer sent i livet var frågor som behövde lyftas fram. Flera av intervjupersonerna berättade att detta ämne hörde till sådant som sällan diskuterades eller uppmärksammades, vare sig i samhället eller i pensionsorganisationerna. Även om intervjupersonerna uppgav att de inte drabbats av de normer och föreställningar som omgärdar äldre personers samlevnad, kände de andra som drabbats. Tabut kom inte bara från yngre personer, även äldre personer uppgavs ha svårt att prata om det.

Resultatet visade också att samlevnad och relationer var komplexa teman som var nära sammankopplade med faktorer som hälsa, kropp, och föreställningar om genus (med genus avses sociala och kulturella olikheter som tillskrivs kvinnor och män). Att ta hand om kroppen beskrevs som en förutsättning för fysisk, psykisk, socialt, och sexuellt välmående. Vidare beskrevs det som ett individuellt ansvar och som en strategi för att åldras på "rätt" sätt. Hur kroppen betraktades, och hur olika livshändelser som att bli ensam och träffa att träffa en ny partner hanterades, kunde kopplas till ett genusperspektiv. Enligt intervjupersonerna fanns det skillnader mellan kvinnors och mäns behov, önskningar och strategier.

Resultatet från studien tyder på vikten av att betrakta samlevnad, relationer och åldrande utifrån ett livsloppsperspektiv. Att åldras är inte en universell erfarenhet som ser lika ut för alla. Strukturella och individuella faktorer som till exempel uppväxtförhållande, ungdomstid, familjeliv, arbetsliv, och genus har betydelse för hur livet efter pensioneringen gestaltar sig. Det gäller även samlevnad och nära relationer. Även om behovet och uttrycket av samlevnad och nära relationer varierar mellan olika personer beskrevs det som något som aldrig blev inaktuell, oavsett ålder.

När dessa frågor diskuteras framstår det som viktigt att inte bortse från de tabun som fortfarande finns. Att våga diskutera detta och våga lyfta tabun kan också kräva en ny syn på vad det innebär att åldras. Studien lyfter också fram vikten av en mer varierad syn på vad det innebär att åldras. Att åldras kopplas ofta samman med sjukdom, ohälsa och funktionsbortfall. Därför är det viktigt att också lyfta fram att åldrandet kan vara en livsfas där livet fortsätter att utvecklas, och där frågor om relationer, samlevnad och anhörigskap är en viktig del.

Inledning

Idén till föreliggande studie kommer från Nestor FoU-centers Seniorråd som består av representanter för de lokala pensionärsråden i centrets ägarkommuner. Frågan som Seniorrådet ställde var vilken kunskap som fanns om äldre personers samlevnad och nära relationer. I ett första steg gjordes därför en översiktlig genomgång av svensk forskning på området. Resultatet från litteraturöversikten presenterades sedan på Seniorrådet som därefter beslutade att en undersökning skulle starta. Studien, som bygger på kvalitativa intervjuer med äldre personer har skett i nära samverkan med Seniorrådet. Bland annat har Seniorrådet ansvarat för att sprida information om studien i pensionärsorganisationerna. Vidare gavs undertecknad projektledare möjlighet att presentera studien i sina pensionärsorganisationer. I undersökningens slutfas deltog även representanter från Seniorrådet i ett analysseminarium där resultatet och preliminära tolkningar diskuterades.

Äldre personers samlevnad: en osynlig fråga i äldreforskningen?

Forsknings- och utvecklingsarbeten inom äldreområdet har ökat markant sedan 1980-talet (se Eliasson- Lappalainen; Waerness & Tedre 2005). Det innebär att vi i dag har god kunskap om äldre personers livsförhållanden hälsa och behov av vård och omsorg. När det gäller den svenska forskningen har den framförallt inriktats mot gruppen äldre som har insatser från den offentliga äldreomsorgen. När det gäller äldre som inte har insatser från äldreomsorgen är kunskapen mer begränsad. Det är dock under förändring, idag finns allt fler studier och kommande forskningsprojekt som speglar åldrandets olika erfarenheter utan enbart koppla det till vård eller omsorg (se t.ex. Gunnarsson 2011; Snellman 2009a).

Ett begrepp som fått stor genomslagskraft i forskningen och populärvetenskapen är "den tredje åldern." I begreppet, som är omtvistat, betraktas äldre personer som en allt mer individualiserad grupp som har bättre hälsa och bättre ekonomiska förutsättningar än tidigare generationer äldre (Thelin 2011; Öberg 2002). Fokus ligger framförallt på livet direkt efter pensioneringen där individen får möjlighet att förverkliga sig själv. Den fas i livet som innebär en försämrad hälsa, ökat vård- och omsorgsbehov benämns som den "fjärde åldern" (Nilsson 2008). Begreppet "den tredje åldern" försöker alltså distansera sig från det eländesperspektiv som genomsyrt synsättet på äldre personer.

Den kritik som riktas mot synsättet handlar om att det betraktats som för ensidigt och inte uppmärksammar de skillnader som finns inom gruppen äldre (Andersson, Lukkarinen-Kvist, Nilsson & Närvänen 2011; Thelin 2011). Som Gunnarsson (2009) skriver är det till exempel problematiskt att äldre personer antingen beskrivs som pigga och aktiva eller som sjuka och skröpliga. Vidare uppmärksammar fler forskare vikten av att inte se åldrandet som en isolerad livsfas, eller som en universell erfarenhet som ser lika ut för alla. Hur livet som äldre blir hänger också samman med de förutsättningar och villkor som omgärdat tidigare livsfaser. Det innebär att det också är viktigt att ta hänsyn till strukturella och individuella faktorer som till exempel uppväxtmiljö, genus, klass och etnicitet i analyser av åldrandets villkor och erfarenheter (se Ambjörnsson & Jönsson 2010; Thelin 2011; Gunnarsson 2011).

Vilken plats har då äldre personers samlevnad fått i forskningen? Även om ämnet kanske inte fått så mycket uppmärksamhet som andra aspekter av åldrandet finns det en hel del forskning som på olika sätt berör frågan om äldre personers livslopp, samlevnad, relationer självbild och kropp (se t.ex. Alex 2004; Ghazanfareon-Karlsson 2006, Krekula 2006; Sandberg 2010; Öberg 2005). Vidare hade såväl Dagens Nyheter som Svenska Dagbladet under 2011 uppmärksammat artikelserier om äldre och samlevnad. Det finns alltså en hel del kunskap

att ta del av. Det ”stora” problemet tycks alltså inte vara att det saknas forskning och kunskap, snarare handlar det om att det är en fråga som inte får särskilt mycket utrymme i offentliga diskussioner om åldrandets villkor och erfarenheter.

Peter Öberg (2005) är en av de svenska forskare som särskilt studerat detta område. Han hävdar att en av anledningarna till att detta ofta inte tas upp är att de tabun och den osynlighet som finns i samhället om detta återspeglas i forskningen. Tabuna kommer inte bara från omgivande sociala och kulturella normer och värderingar, även äldre personer själva kan ha en negativ eller problematisk inställning till detta. Ålder och åldrande är som Ambjörnsson & Jönsson (2010) skriver en social och kulturell process som bygger på olika historiska föreställningar om människor, kropp och livslopp. Det innebär också att det finns tydliga normer om hur vi som representanter för en viss kategori förväntas agera (Krekula 2006). Men också hur vissa kategorier, till exempel äldre, förväntas att vara (Nilsson 2008). Även om det i dag finns en ny syn på äldre personer som pigga, aktiva och resurstarka präglas det sena åldrandet fortfarande av olika stereotyper och attityder. En föreställning som fortfarande lever kvar är att åldrandet är en livsfas som präglas av sjukdom, ohälsa och ensamhet (t.ex. SoU 2003:91; Tornstam 2007).

Genom att betrakta äldre personer som en förhållandevis svag och omsorgsbehövande kategori kan det vara svårt att se dem som personer som kan känna ett sexuellt behov. Som Sandberg (2010) skriver kan äldres personers sexualitet både betraktas som otänkbar och oönskad. Det sistnämnda innebär att det ofta uppmärksammas det när det uppstår problem, till exempel inom vård- och omsorg (se Rämgård 2010). Osynliggörandet av äldre personers sexualitet och samlevnad är inte något unikt för vår tid. Historikern Åsa Andersson (2009) fann i en genomgång av historiska texter från antiken och framåt att västvärldens syn på äldre personers sexualitet oftast varit negativ.

Öberg (2005) tror dock, som flera andra forskare att det kommer att ändras. Nya generationer äldre kommer att ha en allt mer positiv syn på samlevnad och därmed kräva att det respekteras. Vidare beskrivs insikten samlivets betydelse som en viktig del av ett gott åldrande att uppmärksammas allt mer (Öberg 2005). Sammantaget går det att hävda att det finns ett behov av att uppmärksamma dessa frågor eftersom de lätt hamnar i skymundan av andra debatter och diskussioner om äldre, åldrande och omsorg.

Syfte och frågeställningar

Syftet med undersökningen var att öka förståelsen för äldre personers samlevnad och relationer genom att beskriva deras erfarenheter och upplevelser på området samt strategier för att hantera detta. Studiens syfte kan konkretiseras genom följande frågeställningar:

- Vilka föreställningar möter äldre personer när det handlar om samlevnad och relationer, samt vilka strategier används för att hantera det i vardagen?
- Hur ser äldre på sin egen situation när det gäller åldrande, relationer och samlevnad?
- Vilka frågor anser äldre personer själva att det är viktigt att lyfta fram när det handlar om äldre, åldrande och samlevnad?

Metod och genomförande

Metodval

Då avsikten med studien var att undersöka äldres egna erfarenheter och upplevelser av samlevnad, relationer och anhörigskap relaterat till åldrandet bedömdes det som lämpligt att genomföra en intervjuundersökning. Intervjuer kan som Kvale (1997) skriver ge en personlig bild av människors livsvärld och erfarenheter. Inför intervjuerna utarbetades en halvstrukturerad intervjuguide med ett antal teman som relaterade till studiens syfte och frågeställningar. I detta fall innebar en halvstrukturerad intervjuguide att det fanns ett antal färdiga teman men att intervjupersonen fick stort utrymme att själv vara med och forma intervjun. De intervjuteman som valdes var dels inspirerad av den forskningsgenomgång som presenterats på Seniorrådet, dels av de synpunkter som framkom på ett möte där studien presenterades.

Mötet, som var en del i ett ordinarie medlemsmöte i en av pensionärsorganisationerna i en av Nestor FoU-centers ägarkommuner arrangerades i januari 2011. Under mötet informerade projektledare om den kommande studien och delade ut informationsblad. Vid kaffestunden delades deltagarna in i mindre smågrupper där de fick ett par frågor att diskutera kring. En av dessa frågor löd: *vilka frågor tycker du är viktiga att lyfta i ett projekt som detta?* Grupperna skrev ner sina svar. Som exempel på svar som inkom kan nämnas:

- Kvinnor har i regel lättare att anpassa sig till det "ensamma" livet än män.
- Vid skilsmässa kan barnen tycka mycket, särskilt om det finns arv att vänta. Vänner och släktingar kan ta avstånd till en eller båda personerna.
- Tabu är alldeles för stort. Hur ska man få äldre att prata med varandra?

De svar som inkom sammanställdes och fungerade alltså som en inspirationskälla, dels för att sprida ytterligare information om studien, dels för att utarbeta relevanta frågor till intervjuguiden.

Rekrytering av informanter

Inför projektet beslutades att 10-15 intervjupersoner skulle rekryteras. Efter diskussion med Seniorrådet beslutades att intervjupersonerna inte skulle ha några insatser från äldreomsorgen. Anledningen till det var att det ansågs som viktigt att också lyfta fram gruppen äldre utan äldreomsorg: en grupp som annars inte får så mycket uppmärksamhet.

Det fanns också en ambition att få ett så brett urval av intervjupersoner som möjligt när det gällde kön, civiltillstånd och ålder. Förhoppningen med detta var att få en så stor spridning av olika livserfarenheter som möjligt. I ett första steg formulerades ett informationsbrev. I brevet, som även en representant från Seniorrådet fick ge synpunkter på, beskrevs studiens syfte och frågeställningar. Medlemmar i Seniorrådet åtog sig att sprida brevet i pensionärsorganisationerna (SPF och PRO). Undertecknad projektledare var också på besök i två pensionärsorganisationer och berättade om det kommande projektet och delade ut informationsbrev. I informationsbrevet fanns kontaktuppgifter till projektledaren för den som var intresserad av att delta eller veta mer om studien.

Intervjupersonerna

Totalt hörde 11 personer av sig, varav två par som önskade göra en gemensam intervju. Av de övriga som anmälde intresse var en gift, två var sammanboende, två var särbos, och två personer levde för tillfället inte i någon relation. Totalt deltog sex kvinnor och fem män i studien, och åldern varierade mellan 69-85 år. Försök gjordes att rekrytera fler intervjupersoner, men

det visade sig vara svårt. Påminnelser gick ut till Seniorrådet och även andra kontaktvägar prövades. I samråd med Seniorrådet togs sedan beslutet att uppnådda antal intervjupersoner var tillräckligt för att kunna genomföra studien.

Nio av intervjupersonerna var svenskfödda, de två övriga födda i Europa men hade levt större delen av sitt vuxna liv i Sverige. Intervjupersonerna hade levt ett traditionellt heterosexuellt livslopp, med det avses att de var eller hade varit gifta med någon av motsatt kön, och alla hade också barn. Ungefär hälften av intervjupersonerna var födda i Stockholmsområdet, men alla hade levt större delen av sitt vuxna liv i Stockholmsområdet. De flesta hade läst vidare efter grundskolan. Samtliga intervjupersoner hade också förvärvsarbetat, dock hade några av kvinnorna deltidssarbetat eller varit hemmafruar när barnen var små. Intervjupersonerna beskrev sig själva som friska, även om några av dem upplevde smärre hälsoproblem. Endast i ett fall levde intervjupersonen tillsammans med en partner som drabbats av sjukdom, men hjälpbehovet var ännu inte så omfattande. Några av intervjupersonerna som nu var änkor/änklingar hade dock erfarenhet av hemtjänst eller hemsjukvård under tiden deras partner var sjuka.

Genomförande av intervjuer

De personer som anmält intresse kontaktade projektledaren per telefon eller mejl. Under tecknad projektledare kontaktade dessa och informerade närmare om studien. Underlaget till diskussionen var det informationsbrev som deltagarna fått genom pensionärsorganisationerna. Under telefonsamtalet diskuterades dels metod och genomförande, dels de etiska riktlinjerna kring hur materialet skulle användas och hanteras. Informanterna fick själv välja om intervjun skulle genomföras på Nestor FoU- center, hemma hos personerna, eller på annan plats. Ungefär hälften önskade att intervjun skulle göras på Nestor, och hälften önskade att intervjun skulle genomföras i det egna hemmet. De som levde i en relation fick själva ta ställning till om de ville göra intervjun tillsammans, själva eller var för sig. Två par valde att göra intervjun tillsammans.

Intervjuerna, som varade 1- 1,5 timma, inleddes med en kort information om studiens syfte och frågeställningar. Vidare tillfrågades intervjupersonerna åter om de tillät att intervjun spelades in på en MP3-spelare, vilket samtliga godkände. Intervjupersonerna informerades också om rätten att när som helst stänga av bandspelaren, avstå från att svara på vissa frågor eller helt avbryta intervjun. Därefter inleddes varje intervju med frågan *"finns det något som du tycker är särskilt viktigt att vi tar upp?"* Även om intervjuerna, som tidigare nämnts, utgick från en intervjuguide fick informanterna stort utrymme att påverka intervjun. Det visade sig också att några av intervjupersonerna var särskilt engagerade i en viss fråga, som till exempel livsstilens betydelse för ett hälsosamt åldrande eller att livet efter pensionen kunde var en tid som hade mycket att ge. Sammantaget innebar det att även om samtliga intervjuer följde en röd tråd så blev de också explorativa eftersom intervjuerna blev olika beroende på vad intervjupersonerna lyfte fram.

Urvalets representation

Diskussioner som handlar om hur pass representativt urvalet i en studie är för gruppen är ett spørsmål som ofta återkommer i kvalitativa studier (Widerberg 2002). Att frågan engagerar beror främst på att det också påverkar hur pass allmängiltigt resultatet från studien är för en större grupp människor. Ytterst handlar det om vilken generaliserbarhet som finns. Som nämnts tidigare, fanns det vissa likheter mellan intervjupersonerna. Flera av intervjupersonerna var välutbildade och samtliga uppgav att de levde eller hade levt i heterosexuella relationer. Även de som levde ensamma gav uttryck för att de sökte en partner av motsatt kön.

Samtidigt var intervjupersonerna präglade av skilda uppväxtförhållanden, olika relationer, och hade befunnits sig i olika sociala sammanhang under livsloppets gång. Det innebar också att intervjuerna blev olika och att det var många olika teman som lyftes. I analysen framkom också att även om många av de teman som framträdde var lika, uttrycktes de också på olika sätt. Vidare stämde intervju svaren överens med liknande resultat som framkommit i andra studier på området. Även det genomförda analysseminariet (se nedan) visade att resultaten kunde kännas igen av andra. Så även om resultaten i denna studie är kontextbundna, går det att hävda att resultaten kan kännas igen av andra.

Sammanställning och analys

I ett första steg gjordes en övergripande kategorisering av de olika temana från intervjuguiden. Det gav en tydlig bild över intervjumaterialet som helhet. De teman som var mest framträdande sammanställdes och presenterades på ett FoU-café i maj 2011.

I nästa steg gjordes en mer fördjupad kategorisering av materialet. Kategoriseringen präglades av en empirisk närhet till det insamlade materialet. Genom denna metod var det möjligt att se vilka tendenser som utkristalliserade sig i materialet, och vilken tyngd som fanns inom de olika temana, och hur de relaterade till varandra. Vidare blev det tydligt vilka teman som kunde strykas. Genom denna kategorisering minskade antalet teman från tjugo till nio. De döptes om efter sitt innehåll och utgör nu följande kapitelrubriker i resultatavsnittet:

- Föreställningar och normer om åldrande och samlevnad
- Olika sorters relationer
- Att leva ett långt liv tillsammans
- Att bli ensam
- Att träffa någon ny
- Sexualitet och intima relationer
- Att ta makten över hälsan
- Att ta vara på tiden
- Om omsorg och ett kommande hjälpbehov

Analysseminarium

Under hösten 2011 arrangerades ett analysseminarium för Seniorrådet. Under seminariet presenterade projektledaren de preliminära resultat som framkommit. Syftet med analysseminariet var i första hand att spegla rimligheten i de tolkningar som gjorts, men även att ge inspiration till andra analytiska infallsvinklar. Seniorrådets reflektioner dokumenterades och har varit en utgångspunkt i analysarbetet.

Etiska överväganden

Att studera frågor som rör relationer och samlevnad har varit förenat med olika forsknings-etiska problem som artikulerats i olika skeden av projektet. Vägledande för arbetet har dock varit Vetenskapsrådets (2010) *Forskningsetiska principer inom humanistisk- samhällsvetenskaplig forskning*. De fyra vägledande principerna som nämns är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet, samt nyttjandekravet.

Informationskravet och samtyckeskravet

Inför studien utarbetades, som tidigare nämnts, ett informationsbrev. I brevet beskrevs studiens syfte, frågeställningar, och tillvägagångssätt. Här fanns också kontaktuppgifter till projektledaren på Nestor FoU-center. När intresserade personer anmälde intresse att delta dis-

kuterades också informationsbrevet där de kommande intervjupersonerna fick möjlighet att reflektera och ta ytterligare ställning till deltagande.

Innan intervjun gicks informationsbrevet åter igenom och deltagarna informerades åter om att deltagandet var frivilligt. De fick också information om att de när som helst kunde avbryta intervjun eller be att få bandspelaren stoppad. Vidare fick intervjupersonerna veta vad det insamlade materialet skulle användas till och att alla namn skulle anonymiseras i den kommande resultatredovisningen. Intervjupersonerna ombads att kontakta projektledaren om de hade några tankar eller synpunkter efter intervjun.

Konfidentialitetskravet

Konfidentialitetskravet handlar om att säkerställa den deltagandes anonymitet. Här har ambitionen varit att göra det yttersta för att detta krav ska uppfyllas. Redan under transkriberingen benämndes intervjupersonerna utifrån fingerade namn. Endast projektledaren kände till deras riktiga namn. I analysprocessen och skrivprocessen har flera citat redigerats språkligt, dels för att rätta till ordföljd, dels för att skydda intervjupersonerna från att bli igenkända. Citat, som trots detta, riskerade att identifiera någon av intervjupersonerna eller deras anhöriga har valts bort helt.

Nyttjandekravet

Materialet från denna undersökning kommer att användas till att skriva en rapport och en artikel. Vidare kommer delar av materialet att presenteras i olika sammanhang inom Nestor FoU-centers verksamhet. Målet är att nå en så bred spridning som möjligt. Det ligger i linje med intervjupersonernas önsksningar, att frågan om äldre personer skulle lyftas och inte bara resultera i en pappersprodukt. Under den tid då materialet har bearbetats har det förvarats inlåst så att ingen obehörig kunnat ta del av det.

Resultat

I följande kapitel presenteras resultatet från studien. Återgivningen kommer att vara empirinära, vilket innebär att det inte kopplas till teorier eller tidigare forskning. Ambitionen med kapitlet är att visa på såväl likheter som skillnader i de teman som framträdde. I några fall illustreras resultaten med hjälp fingerade personnamn. I slutdiskussionen kopplas några av de mest framträdande temana till tidigare forskning.

Föreställningar och normer om relationer och samlevnad sent i livet

När intervjupersonerna talade om vilka normer som fanns i samhället kring äldre personers samlevnad och relationer var det flera olika perspektiv som framträdde. Ett handlade om att kategorin *äldre* sågs som synonymt med att vara sjuk eller att vara i behov av vård och omsorg. Även om intervjupersonerna sa för att det var viktigt att lyfta fram de äldre som var i behov av vård och omsorg, så var det viktigt att inte glömma bort de äldre som var friska och inte hade hjälp av äldreomsorgen. Vidare framhöll intervjupersonerna att det också var viktigt att lyfta fram positiva bilder av åldrandet och visa att det kunde vara en tid då livet fortfarande utvecklades.

Genom mitt liv tycker jag att jag har blivit en kvinna som har någonting att berätta. Det jag vill berätta för yngre personer är att ju äldre jag har blivit, ju bättre har mitt liv blivit. Det skulle jag vilja säga till alla som sitter, att livet är inte slut där. (Kvinna)

Jag tycker i och för sig att när man blir sjuk då ska man bli väl omhändertagen som äldre, men det är ju inte så att vi som mår bra inte finns. Vi har ju våra behov. (Kvinna)

Fler av intervjupersonerna instämde i detta och hävdade att det fanns en föreställning i samhället om att äldre personer var inaktiva eller levde ett innehållslöst liv. Att dessa normer existerade tyckte inte intervjupersonerna var särskilt märkligt, de hade själva haft liknande föreställningar om äldre när de var yngre. Men det var ändå något som intervjupersonerna ansåg borde förändras. När intervjupersonerna talade om samlevnad och intima relationer var den gemensamma uppfattningen att omgivningen antingen trodde att det inte var särskilt viktigt, eller att det handlade om att ha en trivsamt vardag i största allmänhet.

Jag tror att det håller på att ändras... men jag tror... ja att vi bara sitter där... och att det där med kärlek inte är så viktigt... för det trodde man ju själv när man var yngre. Men jag tror att det pratas mer om det i dag, så jag tror att det håller på att ändras. Det är nog många som tycker synd om mig och som inte vet att jag lever ett så rikt liv som jag gör. (Kvinna)

Efter 50- 60 så där, då finns ingen anledning att hålla på med sådant tjafs, det gör man när man är ung. Det tror jag att de flesta yngre tror, jag undrar om jag inte själv hade den uppfattningen en gång i världen. (Man)

Att man bara trivs tillsammans, att man bjuder varandra på kakor och kaffe, går på middagar och teatrar. Det är bra, man behöver ju socialt umgänge, men man behöver mer än så. (Man)

Samlevnad är ett begrepp som kan ha många betydelser, men i förhållande till sexualitet och intima relationer uppgav några av intervjupersonerna att det nog kunde vara svårt för barn att se sina äldre föräldrar som personer med ett aktivt kärleksliv. Att få vara med och bryta dessa tabun var för de allra flesta en viktig anledning till att delta i studien.

Men anledningen till att vi är med är att det är viktigt. Det är viktigt att vi tar upp det, att våra yngre medborgare förstår att det här inte är något som blir inaktuellt, det är lika viktigt. (Kvinna)

Det är inget man pratar om, det är det som är bra med den här undersökningen också... det är väl många i den här åldern som inte pratar om det. (Man)

Däremot gick meningarna isär när det handlade om bland vilka grupper tabuna fanns. Några hävdade att det främst var yngre personer som hade negativa föreställningar om äldre personers samlevnad. Andra ansåg att yngre personer ofta hade en mer fördomsfri inställning. Andra ansåg tabuna kom från äldre personer själva. En orsak till att äldre personer tyckte dessa frågor var tabubelagda var att många äldre fortfarande var präglade av de sociala och kulturella normer som fanns under deras uppväxt.

Det där med samboförhållande är väldigt förekommande i dag. De förekom knappt under 30- talet när jag växte upp. Då var det väl så att när folk hade bestämt sig för, jo nu ska vi leva ihop, så gifte man sig. Det var samboförhållande förekom nästan inte, i varje fall i den där trakten. (Man)

Så att jag när jag fick min mens då trodde jag att jag skulle dö. Ingen hade pratat med mig om att det var så när man blev kvinna. Men det kanske det är det som har hjälpt mig, jag har tänkt att så där kan det inte vara. Så jag har varit väldigt snabb med barnen, inte ösa på, inte så, men när de har frågat har de fått svar. (Kvinna)

Flera av intervjupersonerna gav exempel på olika minnen, som skammen för den flicka som blev gravid innan äktenskapet, skräcken när den första menstruationen inträffade, eller okunnigheten de själva hade om sexualitet och samlevnad. Även om intervjupersonerna uppgav att de frigjort sig från dåtidens konventioner trodde några av intervjupersonerna av dessa normsystem levde kvar i gruppen äldre som helhet.

Att det är ju egentligen så, jag pratar inte med mina väninnor eller bekanta om de här frågorna, inte sex och samlevnad. Man vet många har varit gifta länge och vi kan säga till varandra, undra hur de har det, vi vet ingenting. (Kvinna)

Man måste frigöra sig från all barlast som man fått inpräntat från barnsben. Det har ju blivit bättre sen 1970 talet men, är man född innan dess så har man den barlasten kvar. (Man)

De flesta trodde dock att detta skulle förändras och att äldre personers samlevnad skulle få ett större utrymme i framtiden. Flera av intervjupersonerna refererade under intervjun till olika TV- program och tidningsreportage som skildrat äldre personers samlevnad på ett positivt sätt. Vidare trodde de att nya samlevnadsformer som särbo eller sambo skulle bli allt vanligare bland äldre personer. Intervjupersonerna uppgav också att de trodde att synen på skilsmässor förändrats. Även om några av intervjupersonerna trodde att äldre personer skilde sig i mindre utsträckning än yngre personer, trodde de samtidigt att det var färre som accepterade att leva tillsammans på grund av praktiska skäl. Ett skäl som uppgavs till att allt fler äldre skilde sig var att kvinnor, i och med att de förvärvsarbetat, fått skälig pension.

Nja, det är klart på den tiden... var det ju väldigt sällan som det blev skilsmässa. På den tiden berodde det förstås på att kvinnorna... då inte hade eget yrkesarbete som regel, och hade de det så var det i regel väldigt lågavlönade. Sânt gjorde väl också att man drog sig i det längsta kanske för att separera. (Man)

Andra trodde att det fortfarande var vanligt att många relationer hölls samman på grund av praktiska skäl.

Det finns gott om "vita" äktenskap, de som varit gifta i 40-50 år, liksom det händer ingenting längre på det sexuella området, utan man håller ihop för fasaden och för sina vänner och man har sina gemensamma prylar, varför ska man bryta upp då? Man har inget att komma till längre. (Man)

Det var inte någon av intervjupersonerna som själv skiljt sig. Däremot uppgav några av dem att det funnits sådana tankar tidigare i relationen. Intervjupersonerna berättade också att det fanns olika starka tabun kring att träffa någon ny beroende på anledningen till ensamheten. Det uppgavs till exempel vara mer tillåtet att träffa någon ny om ensamheten berott på en

skilsmässa än om det berott på ett dödsfall. Vid ett dödsfall fanns det enligt intervjupersonerna större krav på att den kvarlevande att fortsätta vara trogen sin partner.

Flera av intervjupersonerna gav också egna exempel på personer i vänkretsen som hade drabbats på olika sätt. Det handlade främst om barn som motsatte sig föräldrarnas nya relation så till den grad att den i bland upphörde eller fick fortsätta i hemlighet. Barnens motiv uppgavs dels vara att det sågs som ett svek mot den döda föräldern, dels att den nya partnern sågs som ett hot mot ett kommande arv. Vidare kunde konflikten bestå i att barnen uppfattade det som att föräldern försummade relationen till barn och barnbarn till förmån för den nya partnern.

Även om intervjupersonerna diskuterade och reflekterade över olika normer och konventioner som omgärdar äldre personers samlevnad och relationer, var det ingen som uppgav att de själv drabbats på något sätt. Några uppgav att det säkert funnits en del som haft åsikter om dem, men att de ändå inte skulle ha brytt sig om det om de fått reda på vad det handlade om. Ett av paren gav dock ett exempel på att det fortfarande kunde väcka uppmärksamhet att som äldre person öppet visa sin kärlek till varandra.

Vi åkte buss, då såg vi en bekant, hon är väl 10-15 år yngre än jag. Vi satt där och höll varandra i handen utan att tycka det var konstigt. Det var lite roligt för jag såg att hennes blick gick rakt ner till våra händer. Sen sa hon ingenting mer. Men när hon gick av bussen sa hon "Gud vad gulligt att se två personer i er ålder hålla i handen." Tycker du svarade jag. (Kvinna)

Även om paret beskrev detta som lite roligt, visar det också på de normer och förställningar som finns kring äldre personers samlevnad, även om normerna i sig inte var något som intervjupersonerna reflekterade över i vardagslivet.

Olika sociala relationer

Genom livets olika faser – barndom, ungdom, vuxenliv, föräldraskapet, yrkeslivet, att bli mor- och farföräldrar, samt genom pensionärsorganisationernas aktiviteter – hade intervjupersonerna utvecklat olika nätverk som alla var viktiga på olika sätt. En grupp som lyfts fram var vännerna. För Jill var det dagliga samtalet med väninnan, "hej hur mår du? Bra vi hörs" viktigt som en trygghet i livet. För Lotta hade vännerna betytt mycket, att skapa ett nytt nätverk sent i livet hade inneburit att hon fått nya upplevelser och blev mindre bunden till hemmet och till sin partner. Även grannar var en grupp som nämndes som betydelsefulla. Utöver att utbyta några ord på gatan eller i trapphuset, kunde grannar hjälpa till med lite praktiska uppgifter.

Sen tycker jag att jag har väldigt bra relation till mina grannar, fast vi går aldrig in till varandra, vi har aldrig haft den här kaffedrickargruppen. Vi träffas på gatan och pratar... jag känner att när jag behöver hjälp, då kan jag gå till dem. Jag känner en granne, ett ungt par, och han är alltid och skotar min dörr. När jag bakar går jag in med en assiett med kakor eller en limpa bröd. (Kvinna)

Det beskrevs också som en trygghet att veta att någon tittade till huset eller lägenheten och kunde slå larm om det hände något med bostaden eller om man inte setts till på ett tag. Det innebar att man kunde undvika att bli liggande hemma utan möjlighet att kalla på hjälp.

Även om vänner och grannar beskrevs som viktiga, var den relation som de flesta lyfte fram som mest betydelsefull den till barn och barnbarn. Flera av intervjupersonerna talade om dem med stolthet i rösten och flera investerade också mycket tid i den relationen. Att få ge sin tid till barn och barnbarn, och att få tid av dem, beskrevs som viktigt för välbefinnandet.

Det är vänskapen till mina barn. De är vuxna nu så för mig är det viktigt att inte vara mamma, eller mamma är ju viktig, men för mig handlar det om att vi är vuxna tillsammans. (Kvinna)

Jag har ett barnbarn. Han ringer till mig och säger mormor kan inte vi gå ut och gå? Han följer med mig ut och det kan handla om tjejer eller vad som helst. Det är så härligt att han har det förtroendet för mig. Det tar jag ju på största allvar, verkligen. (Kvinna)

Dottern är mycket gästvänlig och tänker på mig så där, kom över och käka med oss någon kväll far-san, och så där. (man)

Flera av intervjupersonerna uttryckte också tacksamhet över att relationen till barnbarnen fungerade så bra. Det gavs också exempel på bekanta där relationen till barnen hade skurit sig rejält, det innebar att ingen av intervjupersonerna tog förgivet att relationen till barn, barnbarn, svärdöttrar och svärsöner skulle fungera problemfritt.

Något som flera av intervjupersonerna ville värja sig emot, är den generella bild som finns i samhället om att äldre ofta är ensamma. Även om det fanns många äldre som var ensamma, och att det måste åtgärdas, gäller inte det alla. Enligt intervjupersonerna handlade det om att själv ta ansvar för att vårda de sociala relationer som finns. De viktigaste sociala relationerna behövde inte nödvändigtvis vara den egna partnern.

Det handlar ju om vad man har för relation. Jag menar det är ju inte alls säkert bara för att man har en partner att är den bästa relationen man har. Många låser sig ju i gamla banor, jag hoppas du förstår vad jag menar? Det måste ju inte vara det lyckligaste äktenskapet för att man lever i en sådan relation. Men jag tror att det är väldigt viktigt att man har människor omkring sig, att man är rädd om sina nära vänner, rädd om olika relationer. (Kvinna)

En annan av intervjupersonerna uttryckte det som att *"när katten springer ut gäller det att hugga den i svansen."* Det handlade om att själv ta ansvar för att vårda de sociala relationer som finns, men också att våga etablera nya. Här lyftes pensionärsorganisationerna fram och deras stora utbud av aktiviteter. Samtidigt uppgav flera av intervjupersonerna att aktiviteter i dessa organisationer kanske inte passar alla.

Att leva ett långt liv tillsammans

De par som levtt ett långt liv tillsammans kom att betona tryggheten i att ha en stabil relation, men de var samtidigt noga med att påpeka att relationen haft både upp och nedgångar. Den långa tiden tillsammans hade skapat en form av beroende, både på gott och ont. De visste utan och innan vad den andra tänkte, ofta räckte det med att bara utbyta blickar. Flera av de par som varit tillsammans länge berättade också att de utvecklat en tolerans för varandras personligheter och olikheter. Denna tolerans, eller acceptans, beskrevs som en förutsättning för att bevara och utveckla relationen. En av intervjupersonerna, vars partner drabbats av sjukdom, berättade att det var toleransen som gjorde att det fortfarande gick bra, trots att en hel del i livet hade förändrats i och med sjukdomen.

Ett av de par som varit tillsammans länge påpekade också att de var varandras bästa vänner och att de kunde tala om nästan allt tillsammans. Samtidigt var de fascinerade över att de kunde känna attraktion till varandra trots att de levtt så länge tillsammans.

Jag är förvånad fortfarande att man efter så lång tid kan tända på sin hustru. Det borde finnas en vana, samma kvinna hela tiden. Men jag känner inte så, det är bara att vara tacksam över så länge det håller i sig. (Man)

Den trygghet som fanns i relationen hade inte kommit av sig själv, utan hade varit något de arbetat med under hela relationen. En strategi för att upprätthålla dynamiken och nyfikenheten i relationen var att göra saker tillsammans. Att göra saker tillsammans gav upphov till

gemensamma saker att diskutera, vilket i sin tur kunde hålla relationen levande. Det kunde handla om att se nyhetsprogram, underhållningsprogram eller ta del av olika kultur- och fritidsaktiviteter. Livet efter pensioneringen var för många, inte bara de som levt ihop en längre tid, en tid då de kunde göra saker tillsammans och prioritera den egna relationen.

Vi har aldrig haft det så bra som nu... vi har ju våra pensioner. De är inte så stora, men vi har inga problem, vill vi göra något trevligt så gör vi det. Vill vi gå på bio gör vi det. Det var fullständigt otänkbart när barnen var tonåringar, då var det att vända på varenda 25-öring. (Gift par)

Nja, inte mer än att nu har jag väl mer insett vad samliv betyder och hur viktigt det är, liksom att ha en nära relation och allt vad det innebär. Förut har man ju tagit saker och ting för givet, man har ju haft ett yrke, sitt liv, fostrat barn, man har man har inte hunnit eller orkat tänka efter. (Man)

Att göra saker tillsammans uteslöt inte vikten av att också få ägna sig åt sina egna intressen och att den andra partnern respekterade det.

Något som flera av paren, som levt länge tillsammans, betonade var tacksamheten över att ha varandra. Både i vänkretsen och i pensionärsföreningar hade de sett hur människor blivit änkor eller änklingar. Det hade i sin tur ökat medvetenheten om betydelsen av att vara två, och att veta att det var någon som väntade på en. Enligt intervjupersonerna hade det inneburit att de allt mer börjat uppskatta vardagens stunder.

Det är det här små sakerna... det är som en väninna sa... det är inte de här stora sakerna jag saknar, ... det är de här små sakerna... att ta på varandra... sitta framför Tv:n och vara tysta. Nu vill jag ha en kopp te, ja då tar vi det, det där lilla som är så viktigt. (Kvinna)

Det är ju så... det kan jag känna när jag vaknar på natten. Just att jag hör hur du andas, det är ju himla skönt, en behaglig upplevelse. (Kvinna)

Även om intervjupersonerna talade om vikten av att ha varandra, fanns samtidigt vetskapen om att tiden tillsammans var begränsad. I några fall hade tider av svår sjukdom inneburit att vardagslivets vanor förändrats och begränsats. Tillfrisknandet hade då bidragit till en tacksamhet över allt de fortfarande kunde göra och att de kunde göra det tillsammans.

Att bli ensam

Flera av intervjupersonerna hade varit med om att förlora en partner i sjukdom. Hur det hade gått till och hur livet under och efter sjukdomstiden såg ut varierade. För Anja hade det föregåtts av en längre tids bundenhet till hemmet. Det fungerade inte med hemtjänst och Anja hade fått axla hela omsorgsansvaret. I en del fall det gått hastigt och oväntat, i andra fall hade det föregåtts av ett långt och utdraget lidande. I de fall där döden kom oväntat innebar dödsfallet ett tydligt livsbrott. Man hade ju planerat för så mycket nu när det fanns tid att resa eller måla om i köket. Men oavsett om döden var väntad eller oväntad kom det att påverka livet i stort, och flera av intervjupersonerna berättade också att det aldrig gick att förbereda sig fullt ut, även om de visste vad som skulle hända.

Några av intervjupersonerna uppmärksammade också den ensamhet som uppstod när breven, blommorna och telefonsamtalen upphört och livet skulle återgå till det vanliga.

Men när begravningen hade varit då blev det tyst. Telefonen ringde aldrig. Det gjorde den ju mycket mellan dödsfallet och begravningen. Det kom blommor och samtal, och någon kom hit men det tog precis tvärstopp sen. Då var man jätteensam. (Man)

Man behöver inte säga så mycket, bara, vad kul att du är tillbaka, hur har du det? Men så fanns det en del som inte vågade möta mig och det har förvånat mig. (Kvinna)

Att se storhelgerna passera förbi, se grannar sitta ute och grilla kunde också bli en smärtsam påminnelse om den egna ensamheten. Samtidigt kom tiden efter dödsfallet att bli ett tillfälle till reflektion över det som varit bra och det som varit mindre bra i relationen.

För några av kvinnorna kom dödsfallet inte bara att bli emotionellt påfrestande, utan även praktiskt och ekonomiskt kännbart. Några av dem berättade också att de efter partnerns dödsfall funderat mycket kring om de hade råd att ha kvar samma bostad, eller om de var tvungna att flytta. Ett praktiskt problem som kunde uppstå handlade om att maken ansvarat för det praktiska kring ekonomin, något som några av kvinnorna haft begränsad insyn i.

Ja till en början gick det väldigt fort. Vi hade ju inte hunnit prata om praktiska saker. Det var han som skötte kontoret, det där visste ju jag ingenting om. Lite hade vi väl pratat men inte särskilt mycket. Men jag minns att jag själv blev förvånad när jag fick en panikångestattack, det hade jag aldrig kunnat tro om mig själv. (Kvinna)

Ja det blev väldigt stor omställning, det blev det, på alla sätt, ekonomiskt, praktiskt, jag hade aldrig fyllt i bensin i bilen, och sådana här saker, sen upptäckte jag att de vännerna man hade, de hade man inte då, men de vänner som man inte trodde att man hade de trädde in. Det tror jag är ett väldigt vanligt problem. (Kvinna)

Det männen uppmärksammade handlade mer om den ensamhet som kunde uppstå i och med att det ofta var kvinnorna som hade vårdat de sociala relationerna.

Så att därför så tycker jag att det är viktigt att man har några, vi killar, vi karlar, vi gubbar eller vad man ska kalla det för, vi har inte samma nätverk som kvinnorna har, vet du, utan jag har egentligen ingen som är så här jättepolarer som jag träffar ofta. (Man)

Att komma vidare i livet beskrev intervjupersonerna som en process, och denna process kunde se olika ut och ta olika lång tid. En intervjuperson hade gråtit i flera dagar utan förmåga att kunna göra någonting, men därefter insett att det var nödvändigt att bryta den onda cirkeln. En annan intervjuperson berättade hur partnerns personliga ägodelar plockats ut från lägenheten så snart som möjligt. En annan berättade att bytet av bostad fick henne att komma vidare. Att detta var en svår process uppgavs bland annat bero på att det handlade om att skapa en ny roll både till sig själv och i förhållande till andra.

Att träffa någon ny

En del i att finna sin nya roll handlade om frågan att fortsätta leva ensam eller att träffa någon ny. Några hävdade att det var något de sökt efter, andra hävdade att de inte motsatte sig en ny relation även om det inte kändes så aktuellt just nu.

Sen vet jag inte, det har ju inte kommit någon himlastormande kärlek på något sätt men det kanske dyker upp. Man vet ju inte. Men det är inget som jag går och letar efter, kommer det så kommer det. (Kvinna)

Jag vet inte, innerst inne hoppades jag väl för att komma runt det här med ensamheten. (Man)

Talet om att träffa någon ny präglades av ett tydligt genusperspektiv där kvinnor och män uppgavs ha skilda motiv och önskningar. På en punkt var intervjupersonerna överens, det var i regel enklare för en ensamstående man att träffa en kvinna, än det var för en kvinna att träffa en man. Det förklarades med det kvinnoöverskott som finns i pensionärsorganisationerna och på övriga träffpunkter som riktar sig till äldre personer.

Vidare trodde intervjupersonerna att äldre ensamstående män ville träffa en ny partner för att de klarade ensamhet sämre och behövde någon som tog hand om hushållet.

Jag tror att det är så... att en äldre man har det bekvämare. Han... män i vår ålder är ju inte vana att laga mat, jag lagar ju inte gärna mat. Så jag kan säga att många karlar träffar nya kvinnor bara för att bli omhändertagna. En kvinna klarar sig ensam, hon kanske tycker att det är skönt. (Man)

Men kvinnor klarar ju allting praktiskt mycket bättre. De klarar mat, det här enkla som att städa och tvätta. (Kvinna)

Några av kvinnorna som intervjuades berättade att de också trodde att män i högre utsträckning sökte en sexuell relation.

Jag tror att vi kvinnor... när det gäller vänner har en helt annan relation. Män är mer ensamma än kvinnor. Männen kanske är mer ute och söker det här sexuella. Om jag sökte en man skulle vänskapen vara viktigare för mig, men för honom kanske det skulle vara... (Kvinna)

Ja det tror jag. Jag tror inte att det är slumpen att så många män skaffar sig en ny kvinna när de blir ensamma. Jag tror, jag har inget belägg för det, jag tror att det är många fler män som skaffar sig en ny partner än vad kvinnorna gör. Jag tror framförallt att många män har en starkare sexualdrift än vad kvinnor har. Men det är vad jag tror, jag har inget belägg för det. (Kvinna)

Kvinnorna berättade att de i sig inte motsatte sig en sexuell relation, men det viktigaste var att träffa någon att dela sin vardag och sina intressen med. Några av kvinnorna berättade också att de med åldern fått en starkare självkänsla än de tidigare haft. Det kunde handla om att inte längre känna att de behövde vara andra till lags eller känna sig lika kritiskt granskade som tidigare. Några av kvinnorna tyckte att det var märkligt att de nu, när kroppen såg anorlunda ut, kände betydligt större tillfredsställelse nu än när de var yngre.

Jag har varit väldigt pryd... men det är helt borta. Det är rätt så konstigt, för förr såg man väl rätt skaplig ut, snygg kropp och allt det där. Nu är man som man är. (Kvinna)

Det var väl nästan värre när man var yngre, då var man ju tvungen att hissa sin position. Nu har man ju det ganska bra. Det är inte många som sätter så stora pretentioner på en längre (Kvinna)

Det hade också inneburit att kvinnorna vågade ställa andra krav på vad de sökte hos en ny partner och vad de förväntade sig i en ny relation. Att redan ha levt med en partner som drabbats av svår sjukdom innebar också att några av kvinnorna hade erfarenhet av hur emotionellt och fysiskt svårt det var att ge omsorg till en person som stod dem nära. Det innebar också att de inte gärna ville ge sig in i en relation som inom en snar framtid riskerade att resultera i en omsorgsrelation.

En man som jag skulle tänka mig att få en relation med fick en sjukdom. Jag vill inte, jag vill kunna träffas på mina premisser. Inte att bli vårdare på nytt nu när man är så här gammal. För står du vad jag menar? (Kvinna)

De som hade träffat en ny partner beskrev det som en omvälvande upplevelse. Några hade använt olika forum på internet och traditionella kontaktannonser för att söka nya kontakter, i andra fall hade den första kontakten etablerats i samband med något arrangemang i pensionsnärskommunikationen. Även om känslan av förälskelse inte beskrevs vara lika stark som tidigare i livet berättade intervjupersonerna att det var en ynnest att få hysa känslan av förälskelse en gång till i livet. Det gällde oavsett om relationen blev långvarig eller kortvarig.

På semestern träffade jag en man, det blev kortlivat, men den relationen kom att betyda mycket för mig eftersom jag fick känna mig som kvinna. Relationen hade kanske kunnat utvecklas, men det var inte det viktigaste. Det viktigaste var att jag fick känna mig som kvinna, att jag vågade ta emot ett sexuellt förhållande. (Kvinna)

Sen tror jag att det här gör att jag känner mig lite yngre, kanske framförallt att man inte är förbrukad utan att det var någon som var lite intresserad i alla fall. (Man)

Några av intervjupersonerna berättade också att den nya relationen inneburit att de sett nya sidor hos sig själva, sidor de kanske inte trodde att de hade. Det kunde handla om att bejaka och leva ut sina känslor och inte längre vara lika styrd av normer som tidigare .

De grubblerier som fanns innan den nya relationen inleddes handlade dels om ett känslansvar gentemot den tidigare partnern, dels en oro för hur omgivningen skulle reagera. Var det otrohet att inleda en ny relation, vad hade man lovat den tidigare partnern? Andra frågor som ställdes handlade om vad barn, barnbarn och vänner skulle tycka.

Flera av intervjupersonerna berättade, som tidigare nämnts, om episoder där vänner drabbats av barnens negativa inställning. Det var ingen av intervjupersonerna som sade att de hade drabbats av negativa kommentarer, tvärtom hävdade flera av dem att barnen hade varit stödjande och uppmuntrande. Däremot var det lite olika hur pass integrerad man var i varandras familjer. I vissa fall var den nya partners deltagande i familjehögtider självskrivna, i andra hade man valt att inte delta. I båda fallen handlade det om regler som paren själva var överens om.

De flesta av intervjupersonerna var också överens om att oavsett om de sökte en ny relation eller redan etablerat en ny relation, skulle det stanna vid ett särboförhållande. Intervjupersonerna relaterade detta till ålder och hävdade att de som äldre hade svårare att anpassa sig till någon annans rutiner och att de uppskattade ensamtiden.

Jag har det så himla bra själv, jätteskönt att komma hem när man har varit borta, jag gör vad jag vill, jag åker till mina barnbarn och behöver inte passa någon. Det kan vara ett problem för ibland kan den ena vilja flytta ihop men inte den andra. Men det säger vi varje vecka, tack för att vi inte bor tillsammans. (Kvinna)

Jag tycker att det är skönt att ha egentid. Men vi har till exempel det här att vi ringer till varandra varje dag och lyssnar hur dagen har varit. Men det här med egentid tycker jag är viktigt. (Man)

Tiden som ensamboende hade för de flesta inneburit att de hunnit anpassa sitt liv och sin vardag efter eget tycke. Det kunde handla om små vardagliga ting som när man ville kliva upp eller gå och lägga sig, vilket radioprogram man ville lyssna på och när och i vilken omfattning man skulle ägna sig åt sina intressen. Att flytta ihop med någon kunde innebära att rutinerna fick ändras

Sexualitet och intima relationer

När intervjupersonerna talade om samlevnad och sexualitet var det relativt samstämmiga uppfattningar som framträdde, sexualitet och intima relationer var en viktig del av livet, men betydelsen av den hade tonats ner med åren.

Den fysiska kärleken är väl inte längre lika påträngande, eller påtaglig kanske det heter. Nu handlar det om samspelet, att titta på varandra. Det enda som sker dagligen i form av sex är väl godnattpusen. (Man)

Behovet har alltid funnits tycker jag, och behovet av beröring. Men beröring behöver inte alltid leda till sex, mindre till sex, men det är viktigt att vara nära. (Kvinna)

Ja man kan väl säga att det är mindre trängande nu än det var förr, det är ganska naturligt. Men visst har det betydelse, det är en väldigt viktig del av livet som jag försöker bibehålla så länge jag lever, det bör vara möjligt. (Man)

Det framstod alltså som att även om sexualiteten fortfarande var viktig, hade betydelsen av känslomässiga uttryck som till exempel närhet och beröring blivit fått större uppmärksamhet. Även de som var ensamstående eller levde i förhållanden som inte varat så länge betonade också betydelsen av sexuella relationer, även om de också talade om att behovet inte likadant ut som när de var yngre.

Jag skulle gärna vilja ha en man och ha ett förhållande med, jag tycker också att det är viktigt med sex. När man ser och hör om de som har ett sexuellt förhållande i mogen ålder och kan hantera det på ett bra sätt, då blir jag avundsjuk. (Kvinna)

Men ett sexuellt samliv beskrevs också hänga samman med kroppsliga funktioner, kroppen fungerade inte som tidigare, och kroppen såg heller inte ut som tidigare. Ett problem som nämndes bland kvinnorna var torra och sköra slemhinnor, bland männen nämndes erektionsproblem. Kvinnorna hävdade att de nog hade det lättare att få hjälp med sina problem eftersom de regelbundet gick till gynekolog där de kunde ta upp de här frågorna. För männen fanns inte samma regelbundna kontakt med till exempel en urolog. Kvinnorna uppgav inte heller att de själva hade svårt att ta sina problem med läkaren. Ett större problem var att läkarna inte alltid uppmärksammade detta.

Jag går ju till en gynekolog en gång om året. Men hon frågar inte om samlivet, utan hon undersöker och sen är det bra. Men man tycker att det vore naturligt, dessutom går jag hos en kvinna. Så hon borde fråga "har du bekymmer, lever ni bra?" Hon vet inte ens om att jag lever med någon tror jag. Det tycker jag är lite lustigt. (Kvinna)

När det gällde männen så beskrevs det handla om erektionsproblem, något som i vissa fall hade en tylig koppling till läkemedel mannen ordinerats.

Om man tar det här med erektionsproblem så är det en ganska stor grej egentligen och jag kan nog tänka mig att det finns många som hellre lider än försöker göra någonting åt det. (Man)

Jag märkte att jag fick problem med potensen... det förstod jag väl inte först utan tänkte att det hade med åldern att göra, jag har ju åldern inne. Det nöjde jag mig med i ett antal år. Det ledde till att jag helt enkelt drog mig för att ha ett samliv, det funkade inte. Det var inte kul när man inte kan lita på att det funkar, det som funkat bra förut. (Man)

Det här var ett tema som både kvinnorna och männen uppmärksammade. Några av männen hade sökt hjälp för detta, medan andra avvaktade. Flera av männen uppgav att det också kunde vara svårt att prata om, annat än i skämtsamma ordalag. Intervjupersonerna hävdade också att det kunde vara svårare för män att ta upp dessa problem eftersom de förväntades vara starka och virila. Kvinnorna som reflekterade över detta sa att de hade förståelse för att detta kunde vara jobbigt och att de helhjärtat skulle stödja mannen och ha förståelse oavsett om han skulle söka hjälp eller inte. Även om intervjupersonerna ansåg att den enskilda patienten hade ett ansvar att själv ta upp detta med sin läkare eller sjuksköterska var det samtidigt viktigt att dessa frågor också togs emot på ett sakligt sätt. Några av intervjupersonerna trodde till exempel att även läkare kunde tycka att det var genant att tala om dessa saker. Det flera av kvinnorna och männen påpekade var att samlivet, på grund av torra slemhinnor eller erektionsproblem inte var lika flexibelt som tidigare. Det sågs inte bara som ett hinder eftersom det också bidrog till att andra former av känslomässiga och sexuella uttryck utvecklades eller stärktes.

Att ta makten över hälsan

Talet om kroppen fick en framträdande position under intervjuerna. Det framstod som att kroppen och bevarandet av den fungerande kroppen var en viktig del i att hålla det negativa åldrandet på avstånd. För det var genom kroppsliga påminnelser som intervjupersonerna

börjat reflektera över åldern. Det kunde handla om onda ryggar, värkande knän eller att det inte gick att springa lika snabbt som förut. Intervjupersonerna berättade att de ville orka som tidigare, men att de ofta insåg att de var tvungna att fördela krafterna.

Man måste acceptera en hel del... då blir det lite annorlunda, det fungerar inte som det gjorde förr. Det är ju det här med åldrandet som sätter sig på lite olika bitar av kroppen eller själen. (Man)

När jag vaknar på morgonen, då ligger jag och tänker, i dag ska jag göra det och det, sen gör man hälften, det går långsammare. Man måste acceptera, man måste inse att när jag städat här på förmiddagen... så måste jag gå och lägga mig. Jag måste acceptera att allting inte blir skött på det sätt som var tänkt. (Kvinna)

Att inse sina begränsningar och acceptera dem var en strategi som flera av intervjupersonerna gav uttryck för. En person formulerade det som att det handlade om att "pruta av" på kroppen. Däremot vände sig intervjupersonerna mot de äldre som inte försökte bevara eller upprätthålla sin hälsa. Intervjupersonerna hävdade att många äldre var slarviga med sin hälsa, hade dålig kontroll på sin kropp, inte kände till egenvård, och sökte läkare alldeles för ofta. Enligt intervjupersonerna låg mycket av ansvaret för ett hälsosamt åldrande på individen själv. Det handlade om att ägna sig åt motion och att äta rätt kost.

Det är klart att man vill vara attraktiv... dels för sin partner, men även för omgivningen runt omkring. Att man inte se ut som en slashas, någorlunda snyggt klädd och så vidare. Där kommer det där med motion in i bilden. De flesta av mina bekanta är betydligt knubbigare än jag är, och många har sämre kondition (man).

Jag tror att det är bra för alla människor. Jag tror inte någon har sin självbild i behåll om man har börjat bli oformlig, går upp vikt, tappar en massa funktioner, ont i knäna och så vidare (man).

Nästan alla intervjupersoner ägnade sig åt någon form av motion, alltifrån långa promenader till regelbunden gymnastik och jogging. Men även om de tränade regelbundet berättade intervjupersonerna att det inte gick att komma ifrån att kroppen förändrades. Men om hälsoproblem uppstod menade flera av intervjupersonerna att de i första hand försökte fundera på vilka livsstilsförändringar de själva kunde göra.

Jag fick lite högt blodtryck och tänkte att det väl vore attan om jag inte kunde lösa det här genom att gå ner i vikt och dricka lite mindre vin. Det låter som jag dricker massor, men lite mindre. Jag tror också att det ligger i tiden, man pratar mycket om att sköta sig och sköta sin kropp, det tycker jag är viktigt. (Kvinna)

De kvinnor och män som intervjuades talade dock om kroppen ur olika perspektiv. Kvinnorna talade om vikten av att tänka på klädseln, nu när huden och kroppsformerna inte var lika spänstiga som tidigare. Det kunde handla om att inte ha på sig linnen på sommaren och att inte klä sig i bikini på stranden. Männerna talade mer om fysiska förmågor, men poängterade att de fortfarande var vältränade i förhållande till många andra män. Det var tydligt att några av männen kopplade kroppen till kroppsliga förmågor i förhållande till både jämnåriga och yngre män, medan kvinnorna kopplade kroppsliga förändringar till utseende.

Ett gott och hälsosamt åldrande skulle dock ske inom normalitetens ramar, för även om det inte var bra att tappa formen och intresset för utseendet, så var det inte heller önskvärt att allt för mycket avvika från normen. Flera av intervjupersonerna påpekade hur det sett både män, men framförallt kvinnor klä sig för ungdomligt och utmanande eller på andra sätt försökte dölja sin *riktiga* ålder. Detta uppfattade intervjupersonerna inte som ett gott åldrande, utan beskrevs snarast som löjeväckande. Så även om det var viktigt att inte agera som äldre än man var, framstod det som lika viktigt att inte agera yngre än man var.

Att ta vara på tiden

Tid var ett tema som flera av intervjupersonerna talade om, och det tycktes som om tiden hade en annan innebörd nu än förut. Tidigare i livet hade tiden handlat om att få ihop livspusslet och kombinera arbete, familjeliv och fritid. Mycket hade handlat om att se till att barnen fick den omsorg de behövde. Det hade inneburit att det inte funnits så mycket tid för den egna relationen. Nu när barnen var vuxna och klarade sig själva kunde intervjupersonerna själva disponera tiden och bestämma vad de skulle lägga den på. Ett tema som framkom i flera intervjuer var att "ta tillvara på tiden" och att "vara här och nu." En man, vars partner drabbats av sjukdom uppgav att de inte grubblade över allt de inte hunnit med, utan gladdes över det som de fortfarande kunde uppleva tillsammans. De som redan varit med om att ha förlorat en partner nämnde också vetskapen om hur snabbt livet kunde förändras. Men även de par som levt länge tillsammans hade påmint om livets skörhet. Ett av paren berättade hur tiden efter ett hastigt insjuknande fick dem att verkligen fundera över tiden och det som tidigare varit självklart.

Första tiden ville jag ju knappt lämna honom, men jag var ju tvungen att åka och handla och så. Men då var alltid första tanken om han inte svarade på en halv sekund, då hann tusen tankar gå genom huvudet. Men när vi åkte ut första gången, det var fint väder och vi åkte till Djurgården av någon anledning. Så vi åkte tunnelbana. Då kunde jag känna en sådan väldig tacksamhet, tacksamhet, att vi kunde gå, att vi kunde åka tunnelbana. Det är självklart i dag igen, men det var det inte då. (Gift par)

Flera av personerna berättade också att de förhöll sig till det faktum att de befann sig i livsloppets slut. Vänner och släktingars begravningar och vetskapen om att "man var sist kvar" hade också gett påminnelser om livets korthet.

Vi har väl varit förskonade ett tag från begravningar men det beror väl på att vi nu är äldst. Vi har ju tagit farväl av många. Men då har vi det ganska roligt faktiskt. På allhelgona åker vi runt till gravarna och så har vi lite samtal med dem och minns. Tänder ljus och sätter blommor och pratar lite... vi har ju haft en rolig relation till våra familjer. Det var mycket musik och mycket glädje... och mycket jobb. (Kvinna)

Flera av intervjupersonerna menade att begravningar hör till livets gång. Även om de ibland kunde fundera på hur det skulle bli uppgav intervjupersonerna att det ändå inte var något de kunde styra över.

Jag menar jag känner mig ju rörlig, jag sportar. Men realistiskt kan det ta slut i morgon, det kan vara slut om 10-15 år. Men det är inget som jag... man kan tycka att vi som är äldre ... men det gör jag inte. (Man)

Jag börjar tänka på slutet av mitt liv, men det är inte så att jag sitter och gråter, vad bedrövt det här är. Jag är inte rädd att kila till andra sidan, men jag vet inte hur vägen dit är. Det kan jag oroa mig för men jag känner att det får jag ta ställning till då. (Kvinna)

De frågor som fanns handlade om hur länge det var möjligt att bo kvar i den nuvarande bostaden, eller hur länge de kunde fortsätta att leva ett självständigt liv. Det som skulle förberedas handlade främst om att minska bekymren och möjliga tvister för de kvarlevande. Det kunde handla om att redan nu fördela arvet, eller att påminna barnen om att titta efter märkning under prydnadssakerna så att ingenting av värde kastades i soporna av misstag. Vidare berättade intervjupersonerna att det var viktigt att informera anhöriga hur begravningen skulle gå till. Den sorg som intervjupersonerna kunde känna handlade i stället om vetskapen om att det var händelser i framtiden de inte skulle kunna vara med på, som till exempel barnbarnens examen.

Om omsorg och ett kommande hjälpbehov

Under intervjuerna talade intervjupersonerna om omsorg och ett eventuellt kommande omsorgsbehov. Hur långt gångna dessa tankar var skilde sig mellan intervjupersonerna. För några kändes det som en fråga som ännu var avlägsen, för andra var det en fråga som återkom med jämna mellanrum.

Det tänker jag inte på så mycket, jag är ju uppe och kan ta ner mina gardiner själv och allt sådant praktiskt, nej det tänker jag inte på. Det man börjar tänka på är ju lite sådana här saker, hur länge orkar jag? Hur länge orkar jag städa, det är många fönster att göra i ordning, det är mycket att städa. (Kvinna)

Nej det har det inte gjorts, och det beror på att jag känner mig ganska ung i alla fall. Det enda jag har gjort det är att ställa mig i kö till ett boende eller var det heter, men där räknar jag inte med att få något för det är ju lång kö. (Man)

Några av intervjupersonerna hade alltså funderat på att ställa sig i kö till ett boende, andra hävdade att de fick ta ställning till det den dag det var nödvändigt. En fråga som flera av personerna var engagerade i var rätten att få bo tillsammans på äldreboende. Några var också upprörda över de reportage som skildrat hur äldre personer separerades från varandra när den enes omsorgsbehov blev för stort eller när det var omöjligt att bo kvar i den gemensamma bostaden. Men intervjupersonerna var också tydliga med att en sådan rättighet skulle vila på frivillighet. De var inte säkra på att de själva skulle flytta med om det uppstod en sådan situation, men möjligheten skulle i alla fall finnas.

De par som levte länge tillsammans var dock tydliga med att de i första hand skulle försöka hjälpa varandra om det uppstod ett omsorgsbehov. Det gällde oavsett om det handlade om praktiska göromål som matlagning, tvätt och inköp eller personliga omsorgsbehov som dusch och toalettbesök.

Jag kommer nog aldrig att svika om hon blev invalidiserad på något sätt. (Man)

Om jag måste vara hemma 24 timmar om dygnet, det vet jag inte. Men nog skulle det vara mycket innan vi övergav varandra. (Kvinna)

Enligt intervjupersonerna hade de ett moraliskt ansvar inför varandra, men det fanns också tveksamheter kring hur dagens äldreomsorg fungerade. Vilka bilder av äldreomsorgen som fanns varierade. Vissa hävdade att man måste behöva mycket hjälp för att få ta del av äldreomsorgens insatser. Andra hävdade att det fanns olika missförhållanden i äldreomsorgen och att de därför ville vänta så länge som möjligt med att ta emot hjälp utifrån.

Det skulle jag definitivt föredra om det gick. Det är ju säkert så att hemhjälp är jättebra men vi har ju sett nackdelarna... det är ju så att de inte har tid. De får ju inte lägga ner tid, just det här hur de delar ut mat och sen sticker de. (Man)

De intervjupersoner som levde ensamma eller hade en sårbar relation var som tidigare nämnts mer tveksamma till att ge omfattande hjälp om partnern skulle drabbas av sjukdom. Det handlade inte om en ovilja att hjälpa till, snarare om att begränsa sina insatser. Flera av dem hade erfarenheter av att ge stöd och hjälp till sin partner och visste hur emotionellt och psykiskt påfrestande det kunde vara. Men samtidigt påpekade de att det kanske skulle ändra sig eftersom det var omöjligt att veta hur de skulle agera i en situation som ännu inte inträffat. Samtidigt var de som redan förlorat en partner mer positiva till att ta emot hjälp från äldreomsorgen. I den tidigare relationen hade den andra partnern varit i behov av vård och omsorg. En av kvinnorna beskrev till exempel vilken avlastning det hade inneburit att få hjälp utifrån, både för henne och för partnern.

Ja och det var fantastiskt hur kommunen ställde upp. (Kvinna)

Nej det var toppen, eller om vi hade tur och träffade gulliga tjejer, så att, jag tror lite att det är hur man är själv? Det var en viktig avlastning, det var ju en befrielse varje gång. (Kvinna)

De som haft erfarenhet av att en partner eller annan nära anhörig fått hemsjukvård eller hemtjänst var också trygga i att det fanns mycket hjälp att få om det uppstod ett behov. Det innebar att även om de levde i ett ensamhushåll eller i en sårbar relation så skulle de inte bli lämnade ensamma om de behövde vård eller omsorg. Men eftersom intervjupersonerna i regel kände sig friska uppgav de flesta att frågan om ett kommande vård- och omsorgsbehov kändes avlägsen. Samtidigt var frågan aktuell eftersom den handlade om något som flera av dem, på olika sätt, varit tvungna att reflektera över.

Avslutande diskussion

Det grundläggande motivet till denna studie var att bidra till och öka kunskapen om äldre personers samlevnad och nära relationer. Analysen har visat på fyra perspektiv som på olika sätt genomsyrat hela materialet, *normer och föreställningar om äldre personers samlevnad, samlevnad ur ett livsloppsperspektiv, kroppen och kroppsliga erfarenheter av åldrandet samt ålder i samspel med genus*. Dessa fyra teman är utgångspunkten för detta avslutande diskussionskapitel, där även kopplingar till tidigare forskning görs.

Sociala normer och föreställningar om äldre personers samlevnad

I diskussioner om äldre, samlevnad, och sexualitet framhålls ofta att synen på detta omgärdas av sociala normer, värderingar och stereotyper. Dessa kan komma från både yngre personer och äldre själva (Sandberg 2010; Öberg 2005). Ett begrepp som fått allt större inflytande i forskningen är ålderism. Begreppet har som Snellman (2009b) uttrycker det använts inom olika vetenskapliga discipliner, vilket kan vara en av anledningarna till att det saknas konsensus kring hur begreppet ska tolkas. Även om det inte finns någon enhetlig definition av vad ålderism är utgår begreppet ofta från stereotyper, attityder, och fördomar som relateras till en människas ålder (Andersson 2002; Tornstam 2007). Hur kan då ett begrepp som ålderism användas för att tolka resultatet från studien? Ett perspektiv är att behovet av sexualitet och intima relationer ofta knyts till de yngre livsfaserna, ungdomen och medelåldern. Ålderismen är däremot kopplad till en tid av sjukdom och kroppsligt förfall. När äldre personers sexualitet artikuleras kan det upplevas som ett brott mot de normer som finns för hur äldre personer förväntas vara och vilka behov de har. Det kan som Sandberg (2011) skriver innebära att äldre personers samlevnad både kan vara osynlig och oönskad.

Under intervjuerna gav intervjupersonerna flera exempel på olika föreställningar som de trodde omgärdade synen på äldre. Det handlade i första hand inte om samlevnad utan om en mer generell bild av att omgivningen betraktade åldrandet som en livsfas som var liktydig med sjukdom, ohälsa och social isolering. Denna bild ansåg intervjupersonerna att det var viktigt att utmana. Även om det var viktigt att säkerställa god vård och omsorg för dem som behövde var det samtidigt viktigt att inte glömma bort de äldre som mår bra.

När det gällde samlevnad och sexualitet var det flera av intervjupersonerna som uppgav att de nog trodde att det kunde vara svårt för yngre att se äldre som personer med sexuella behov. Hur starka dessa normer är kan förstås mot bakgrund av att intervjupersonerna inte ansåg att det var särskilt märkligt att dessa föreställningar fanns bland yngre personer. De flesta uppgav att de själva haft liknande tankar om äldre när de var yngre.

Även om intervjupersonerna nämnde att äldre personers samlevnad kunde vara tabubelagd och inte var något man pratade om så var det ingen som uppgav att de hade drabbats själva eller påverkats av omgivande normer och värderingar. Däremot hade några sett hur vänner och bekanta drabbats. I dessa fall handlade det om barn som hade motarbetat att den ena föräldern inlett en ny relation. Att intervjupersonerna inte upplevt att de drabbats kan tolkas på olika sätt. Som Krekula (2006) skriver, är de normer som finns i samhället om hur vi som representanter för en viss kategori förväntas att agera, så starka att vi förhåller oss till dem i vardagen utan att reflektera över det. Att intervjupersonerna inte drabbats skulle utifrån detta perspektiv kunna tolkas som att de inte brutit mot de sociala och kulturella normer som finns om hur de som äldre förväntas agera.

Att intervjupersoner inte gav uttryck för att de utsatts för någon åldersrelaterad diskriminering (ålderism), vare sig när det handlade om samlevnad eller något annat, är inte något unikt för denna studie. Andersson m.fl. (2011) skriver att begreppet ålderism diskuterats i en svensk kontext just för att det är så pass få äldre som uppger att de blivit diskriminerade (se även SoU 2003:91). Andersson m.fl. (2011) refererar till Håkan Jönsson¹ som ger alternativ tolkning till varför det är så pass få äldre som upplevt att de diskriminerats. När det handlar om andra diskrimineringsgrunder till exempel etnicitet och kön finns det, till skillnad från diskriminering på grund av ålder, väl spridda tolkningsramar. Det innebär att den som drabbas av diskriminering utifrån kön och/eller etnicitet kan tolka händelserna och sätta diskrimineringen i ett sammanhang (Andersson m.fl. s. 80). När det gäller diskriminering på grund av ålder är tolkningsramarna enligt författarna inte lika väl utvecklade. Sammantaget skulle det kunna innebära att även om intervjupersonerna utsatts för olika attityder, fördomar och stereotyper som relaterat till deras ålder har de kanske inte reflekterat över det eller tolkat det som någonting annat.

Det framkom dock att det också fanns normer som intervjupersonerna kunde utmana just för att de var äldre, nämligen formen för relationen. Ett tema som de kvinnor och män som var ensamstående eller levde i särboförhållande lyfte fram var att de oavsett om de hade en partner eller inte så skulle det stanna vid en särborelation. Enligt intervjupersonerna berodde det på att de som äldre var mindre anpassningsbara än när de var yngre och att de inte gärna ville ge upp sina vardagsrutiner för någon annan. Att allt fler äldre väljer att leva i särboförhållanden kan som Ghazanfareeon-Karlsson (2006) skriver bero på att äldre personer inte står vid sidan om när det gäller den förändrande utvecklingen kring relationer och familjeliv. Det kan tolkas som att då denna relationsform blivit vanligare i samhället framstår den också som en möjlig samlevnadsform för äldre personer.

Att kunna ha en relation utan att vara gift var något som inte alltid varit ett möjligt alternativ för intervjupersonerna. Flera av dem berättade till exempel att samboförhållanden inte var särskilt accepterat när de växte upp. Den samlevnadsform som var gällde var äktenskapet. Ur det perspektivet kan förändrande normer kring samlevnad och relationer, som till exempel särboförhållande, inneburit möjligheter för intervjupersonerna att kunna utmana tidigare konventioner.

Ghazanfareeon-Karlsson (2006) refererar också till forskning som visar att kvinnor är mindre benägna att ge upp den frihet och oberoende som de kommit att uppskatta efter att ha blivit ensamstående. Det stämmer överens med resultatet även från denna studie då flera av de

¹ Jönsson, Håkan (2006). *Vårdskandaler i perspektiv. Debatter om vanvård, övergrepp och andra missförhållanden inom äldreomsorg*. Malmö: Egalité.

kvinnliga intervjupersonerna uppgav att det var skönt att inte behöva prioritera andras behov framför de egna, eller att de inte ville riskera att hamna i en omsorgsrelation.

Men även om särboförhållande blir allt vanligare, är det enligt Norberg (2009) en norm i det västerländska samhället, att man som vuxen ska leva i en parrelation. Även om det finns en öppenhet bland yngre personer kring denna norm menar till exempel Jarnkvist (2011) att gamla krav kring familjebildning och äktenskap lever vidare. Ur det perspektivet kan intervjupersonernas utsagor om en villkorad tvåsamhet ses som en möjlighet till brott mot de normer som finns bland yngre personer kring normer om tvåsamhet.

Ålder och samlevnad ur ett livsloppsperspektiv

Utifrån intervjupersonernas utsagor framstår det som användbart att anlägga ett livsloppsperspektiv på samlevnad och relationer. Ett livsloppsperspektiv betonar, som Gunnarsson (2011) skriver, vikten av att se samspelet mellan olika livfaser i stället för att se varje livsfas som isolerad. I denna studie kan livsloppsperspektivet användas för att förstå att intervjupersonernas uppfattningar och erfarenheter inte enbart beror på personliga erfarenheter. De har även formats av individuella och strukturella faktorer som till exempel uppväxtförhållande, genus, och klass (Andersson 2011 m.fl.; Gunnarsson 2011, Snellman 2009a).

Även om intervjupersonerna har växt upp i olika miljöer, var de födda och uppvuxna under ungefär samma tidsperiod. Det kan ha varit en anledning till att de delade många liknande erfarenheter. Det handlade framförallt om olika sociala föreställningar om samlevnad och relationer som fanns under deras uppväxt. Flera av intervjupersonerna kunde till exempel återge den skam det innebar för en kvinna att bli gravid innan äktenskapet, ovetskapen om vad menstruation innebar, och hur opassande eller otänkbart det var att bo tillsammans utan att vara gifta. Även om intervjupersonerna uppgav att de frigjort sig från dåtidens konventioner fanns minnena ändå närvarande. Flera av intervjupersonerna trodde också att detta var en anledning till att många äldre fortfarande kunde ha svårt att prata om relationer och samlevnad.

Att se samlevnad och nära relationer ur ett livsloppsperspektiv innebär också att lyfta fram det som ett behov som ser olika ut för olika individer, något som nödvändigtvis inte måste förändras bara för att man blir äldre. Intervjupersonerna talade om detta på olika sätt. Några uppgav att behovet av sexualitet inte var lika påtagligt som tidigare och att andra dimensioner som närhet eller beröring hade utvecklats eller fått större betydelse. Det kunde bero på flera olika saker, för några personer hade till exempel torra slemhinnor och erektionsproblem inneburit ett nytt eller annorlunda förhållningssätt till hur de tidigare definierat sexualitet och intima relationer. Ur det perspektivet går det att hävda att sexualiteten skiftat uttrycksformer. Andra menade att de inte längre kände något större behov av intima relationer utan kompenserade det genom andra sociala relationer. En annan person berättade att sexualiteten kanske blivit ännu viktigare sent i livet. För intervjupersonen hade åldrandet inneburit en frihet att i att våga bejaka och utveckla sina behov och önskemål.

Ytterligare ett tema som kan knytas till ett livsloppsperspektiv var att livet efter pensioneringen beskrevs som en tid där intervjupersonerna för första gången kunde fokusera på sig själva. Tidigare i livsloppet hade prioriteten varit att uppfostra barn, utbilda sig, förvärvsarbeta och sköta nödvändigt omsorgs- och hushållsarbete. Även om intervjupersonerna fortfarande ägnade mycket tid till barn och barnbarn kunde de nu fokusera på sitt eget liv. Det kunde handla om att vara med i intresseföreningar, gå på bio eller unna sig "det lilla extra." Det kan tolkas som att flera av intervjupersonerna levde ett aktivt liv i den "tredje åldern."

Men samtidigt uppgavs möjligheten att leva ett aktivt liv hänga samman med andra faktorer. Det blev tydligt hur andra delar av livsloppet kom att få betydelse för hur livet efter pensioneringen skulle gestalta sig (jmf Gunnarsson 2011). Några av kvinnorna i studien berättade till exempel att de arbetat deltid och varit hemmafruar under kortare eller längre perioder. En av kvinnorna berättade att hon gjorde som det förväntades av henne, och att det då inte gick att förutse hur pensionssystem och andra socialpolitiska trygghetssystem skulle förändras. Att ha saknat en fast förankring på arbetsmarknaden påverkade i hög grad pensionen. För några av kvinnorna blev det inte bara emotionellt påfrestande när partnern gick bort, även ekonomin påverkades negativt. Även ett av de par som intervjuades uppmärksammade den skillnad i inkomst som pensionen innebar jämfört med inkomsten från lönearbetet. Ekonomin begränsade inte bara möjligheterna att leva ett aktivt liv, det kunde också påverka möjligheterna att fortsätta leva det liv man levde.

Ett annat exempel från studien är den bundenhet till hemmet som kunde uppstå när den andra partnern fick ett omsorgsbehov. Att behöva vara till hands, ibland dygnet runt eller ständigt oroa sig för den andre kunde också försvåra möjligheten att leva ett aktivt liv och ägna tiden efter pensioneringen till egna intressen. Så även om flera av intervjupersonerna uppgav att de försökte leva ett aktivt liv, hängde möjligheten samman med omgivande villkor och förutsättningar. Det handlade dels om hur det tidigare livsloppet gestaltat sig, utbildning, familjebildning och förvärvsarbete, dels hur livsloppet gestaltat sig för partnern och andra betydelsefulla närstående.

Kroppen och kroppsliga erfarenheter av åldrandet

I forskningen påpekas allt oftare att åldrande inte bara är något som sker, det är också något som konstrueras i ett socialt sammanhang och som upprätthålls och omförhandlas beroende på situation och relation (se Ambjörnsson & Jönsson 2010, Gunnarsson 2009; Krekula 2009). Ålder går därmed att beskrivas som socialt konstruerad kategori. Kopplat till ett livsloppsperspektiv går det att hävda att det till olika åldrar finns åldersrelaterade förväntningar (Ambjörnsson & Jönsson 2010; Krekula 2009). Åldersnormer kan enligt SoU 2003:91 "beskrivas som enhetliga uppfattningar om den "typiska" åldern då man innehar vissa roller under livet" (s. 16). Olika livsaktiviteter som till exempel utbildning, förvärvsarbete, och utbildning är fortfarande tydligt knutna till specifika faser under livsloppet. Normer om hur vi som representanter för en viss kategori förväntas att agera omfattar inte bara ålder utan gäller även, och sker i samspel med, andra sociala kategorier som till exempel genus, etnicitet, sexualitet och klass (se Lykke 2003; Sörensdotter 2008). Normerna innebär att ålder (och övriga sociala identitetskategorier) kan göras förväntat eller oförväntat, eller annorlunda uttryckt, göras på "rätt" eller "fel" sätt.

Ett tema som tydligt kan kopplas till ovanstående resonemang var intervjupersonernas utsagor om kroppen relaterat till ålder. Även om intervjupersonerna upplevde sig som pigga och friska innebar onda knän och stela ryggar en påminnelse om att de blev äldre. Men samtidigt hävdade flera av intervjupersonerna att åldersrelaterade krämpor kunde förebyggas. Som Sandberg (2010) skriver har begreppet "hälsosamt åldrande" fått allt större genomslagskraft. Ett annat begrepp som ofta används i diskussioner om åldrandet är "successfull aging" (Torres & Hammarström 2009).

Även om intervjupersonerna inte använde sig av begrepp som "hälsosamt åldrande" eller "lyckosamt åldrande" påtalade de att det var viktigt att ta hand om sin kropp. Att ta hand om sin kropp innebar bland annat att äta rätt och motionera regelbundet. Genom att ägna sig åt detta upplevde intervjupersonerna att de kunde vidmakthålla både såväl psykisk och sexuell

hälsa som oberoendet av äldreomsorgen. Intervjupersonernas tal om en hälsosam livsstil kan dels tolkas som en strategi för att distansera sig från den negativa bild som finns om att hög ålder är liktydigt med skröplighet och beroende. Dels kan det relateras till ett mer individualistiskt perspektiv där ansvaret för hälsa och välmående sent i livet läggs på individen (jmf Andersson 2010; Andersson m.fl 2011).

Flera av intervjupersonerna berättade under intervjun att de inte kände sig så gamla som de var. När de talade om detta relaterade de framförallt till den egna kroppen och sina kroppsliga förmågor. Det kan också tolkas som en form av distansering från den kronologiska åldern till förmån för den subjektiva upplevelsen av åldern. Men även om flera av intervjupersonerna talade om att de inte kände sig så gamla som de var relaterade de ändå sina aktiviteter till den kronologiska åldern, att de *trots* sin ålder var aktiva, eller att de *trots* sin ålder var mer vältränade än både yngre och äldre personer. Att intervjupersonerna uppgav att de kände sig yngre än sin kronologiska ålder och att det oftast lyftes fram som något positivt, kan tolkas som ett distansering från de sociala och kulturella normer som anger hur äldre personer förväntas vara. Samtidigt var alltså den kronologiska åldern *ändå* närvarande eftersom flera av intervjupersonerna uppgav att de inte längre orkade lika mycket, eller fick "tumma" på kroppen med hänvisning till den kronologiska åldern.

Samtidigt som det å ena sidan uppgavs som önskvärt att inte "*agera som äldre än man var*" var det å andra sidan inte önskvärt att "*agera som yngre än man var*." Även om den pigga och aktiva kroppen utgjorde normen för intervjupersonernas åldrande var det viktigt att inte dölja sin kronologiska ålder. Att allt för mycket agera utanför normen för sin ålder, som att klä sig ungdomligt, dölja rynkor och håravfall, beskrevs inte som ett tecken på ett gott åldrande, utan snarast som ett misslyckat åldrande. Det kan tolkas som att det var både acceptabelt och önskvärt att förskjuta effekten av det kronologiska åldrandet genom en aktiv livsstil. Däremot var det mer tabubelagt att genom estetik underkommunicera sin kronologiska ålder. Även om intervjupersonerna berättade att det både var kvinnor och män som försökte dölja sin ålder, var det framförallt kvinnor som klädde sig för ungdomligt eller utmanande som nämdes. Att åldras och iscensätta åldrandet kan alltså beskrivas som en process som sker i interaktion med sociala och kulturella normer och värderingar om genus, kropp och ålder.

Ålder i samspel med genus

Ytterligare ett tema som framstod som viktigt för att förstå studiens resultat var betydelsen av genus i samspel med ålder. (Med genus avses de sociala och kulturella olikheter som tillskrivs kvinnor och män (Hirdman 2001; Sörensdotter 2008). När det handlar om åldrandet i samspel med genus har flera studier uppmärksammat att det finns skilda föreställningar om hur äldre kvinnor och män är och förväntas vara (Arber & Ginn 1993; Krekula 2006; Storm 2009). Vidare framhålls att åldrandet innebär en större statusförlust för kvinnor än för män.

I denna studie kom intervjupersonerna framförallt att tala om olika förväntningar som fanns mellan kvinnor och män. När det gällde relationer var till exempel de flesta av intervjupersonerna överens om att det var fler ensamstående män som sökte en ny partner, än kvinnor i motsvarande situation. Det uppgavs dels bero på att det var ett stort kvinnoöverskott i de flesta pensionärsföreningarna, dels att män klarade både ensamhet och hemarbete sämre än kvinnor. På denna punkt var nästan alla intervjupersoner överens. Däremot uppgav några av de kvinnor som inte var gifta att män i högre utsträckning än dem själva sökte en sexuell relation, medan de själva sökte någon att dela vardagliga aktiviteter med. Även Alex (2007) fann i en studie av äldre personers livsberättelser att det var få av kvinnorna som sökte en

sexuell relation. Däremot var de manliga informanternas berättelser mer präglade av sexuella anspelningar.

En direkt tolkning skulle kunna vara att män har ett annat behov än kvinnor och att det är dessa skillnader som speglar resultaten. Men utifrån ett genusperspektiv skulle resultatet i stället kunna tolkas som att det snarare speglar sociala och kulturella koder som omger genus, ålder och sexualitet. Som man är det kanske mer tillåtet och accepterat att uttrycka och bejaka sina sexuella behov, medan det kan vara mer tabubelagt för kvinnor att uttrycka sig på samma sätt.

Ytterligare en aspekt som framträdde och som kan kopplas till ett genusperspektiv var talet om kroppens utseende. Några av kvinnorna berättade till exempel att de i ännu högre utsträckning tänkte på hur de klädde sig. Det kunde innebära att inte ha linnen eller bikini nu när huden och kroppen inte såg ut som i yngre år. Detta kan relateras till det tidigare resonemang om de normer som fanns om hur äldre (främst kvinnor) kunde iscensätta ålder på fel sätt genom klädseln. Vidare kan resultatet tolkas som att det finns ett tabu mot att exponera den äldre kroppen i offentligheten. Däremot var det ingen av männen i studien som gav uttryck för att de anpassat sig till åldrandet på något särskilt sätt. Tvärtom hävdade flera av dem att de fortfarande var starka och vältränade, både i förhållande till jämnåriga och yngre män. Det kan tolkas som att kvinnorna i och med åldrandet förlorade delar av sin självkänsla medan männen i högre utsträckning kunde upprätthålla den.

I en studie av äldre kvinnors åldrade fann dock Krekula (2006) att flera av kvinnorna upplevde att åldrandet inneburit att de kunde känna sig mer trygga i sig själva. Liknande resultat framkom även i denna studie, där några av kvinnorna uppgav att de kände mindre krav på sig själva, vilket också innebar att de i högre utsträckning kunde bejaka sina egna känslor och behov. Det kan tolkas som att åldrandet gav kvinnorna möjlighet att utmana tidigare bilder av hur de uppfattade sig själva och hur de trodde att andra uppfattade dem.

Innebär då detta att kvinnors och mäns åldrande ser olika ut? Andersson (2011 m.fl.) konstaterar att det finns mer forskning om äldre kvinnors upplevelse av ålder än vad det gör om mäns åldrande. Det innebär att det finns kunskapsluckor. Men både tidigare forskning och resultatet i denna studie visar att normer kring den åldrande kroppen inte är neutrala. De genusrelaterade normer som finns om hur vi som kvinnor och män bör förhålla oss till vår kropp och självbild och hur vi förväntas vara, är inget som upphör bara för att vi åldras. Snarare kan det beskrivas som något som följer genom hela livsloppet, inte minst när det handlar om förhållanden, relationer och anhörigskap sent i livet.

Några avslutande ord om samlevnad, relationer och anhörigskap sent i livet

Vad kan vi utifrån denna rapport dra för slutsatser när det gäller äldre personers samlevnad och anhörigskap sent i livet? Något som har blivit tydligt under arbetet med denna studie är att det är en fråga där det behövs mer spridning av den kunskap som finns. I forsknings- och utvecklingsarbeten inom äldreområdet är det ofta de äldre som är i behov av vård- och omsorg som är i fokus. Det är i sin tur inte så märkligt eftersom det är en viktig socialpolitisk fråga. Men äldre som lever utanför äldreomsorgen och som känner sig förhållandevis friska är också en grupp som behöver lyftas fram.

Att samlevnad och nära relationer är betydelsefullt för att leva ett gott liv är nog så gott som vedertaget. Det gäller oavsett om det finns ett vård- och omsorgsbehov eller inte. Det finns också gott om kunskap om detta när det gäller yngre och medelålders personer. Men varför är tystanden så stor när det gäller äldre personer, både när det gäller positiva bilder, och när

det uppstår problem? Hur ska man göra som 80-åring när relationen sviktar, vilket stöd finns att få från till exempel familjerådgivare, sexualupplysare. Hur ser vård-och omsorgspersonal som arbetar med äldre på dessa behov och vilka tabun finns där?

Måhända är bilden på väg att ändras, i flera populärvetenskapliga tidningar och i TV-program har äldre personers samlevnad skildrats på ett positivt sätt. Det tyder på att dessa frågor blir viktigare och att det finns ett behov av att prata om detta. Det var också intervjupersonernas argument till att vara med i studien: om de äldre själva inte gjorde något skulle det inte heller bli någon förändring. De intervjupersoner som deltog i denna studie var på flera sätt lika varandra när det gällde yrkesliv, familjeliv och hur de organiserade livet efter pensioneringen. Det påverkar säkert vilka teman intervjupersonerna tog upp under intervjuerna och vilka som sågs som mindre viktiga. Trots detta finns det anledning att tro att resultatet (eller delar av resultatet) kan kännas igen av andra, något som bland annat bekräftades på det analysseminarium som genomfördes. Förhoppningen är att denna rapport ska fungera som underlag för fortsatta diskussioner om samlevnad och relationer sent i livet, diskussioner som behövs för att lyfta en fråga som inte alltid får så mycket utrymme.

Referenser

- Ambjörnsson, Fanny & Jönsson, Maria (2010). *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*. Göteborg: Makadam
- Andersson, Lars (2002). Ålderism. I: Andersson, Lars (red.). *Socialgerontologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Åsa (2009). Från fula gubbar och liderliga gummor till virila casanovor och glada änkor. *Tidskrift för genusvetenskap* (4): 49-71.
- Andersson, Åsa (2010). Konsten att åldras med värdighet. I: Ambjörnsson, Fanny & Jönsson, Maria (red.). *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*.
- Andersson, Janicke, Lukkarinen-Kvist, Mirjaliisa, Nilson, Magnus, & Närvänen, Anna-Liisa (2011). *Att leva med tiden. Samhälls- och kulturanalytiska perspektiv på ålder och åldrande*. Lund: Studentlitteratur.
- Alex, Lena (2007). *Äldre människors berättelser tolkade utifrån ett genus- och etnicitetsperspektiv* (avhandling för doktorsexamen, Umeå universitet).
- Arber, Sara & Ginn, Jay (1993). *Ageing and cultural stereotypes of older women*. I: Johnson, Julia & Slater, Robert (red.). *Ageing and later life*. London: Sage.
- Eliasson- Lappalainen, Rosmari, Waerness, Kari & Tedre, Silva (2005). Perspektiv i forskning om äldreomsorg – personliga tillbakablickar samt trender i akademiska avhandlingar 1995-2004. I: Szebehely, Marta (red.). *Äldreomsorgsforskning i Norden. En kunskapsöversikt*. Nordiska ministerrådet. Tema Nord 2005:508 Köpenhamn.
- Ghazanfareeon- Karlsson, Sofie (2006). *Tillsammans eller var för sig. Om särboende mellan äldre kvinnor och män i Sverige* (avhandling för doktorsexamen, Umeå universitet).
- Gunnarsson, Evy (2009). Man får inte stanna upp – om äldre kvinnor och mäns vardagsliv och kroppens förändring. I: Gunnarsson, Evy & Szebehely, Marta (red.). *Genus i omsorgens vardag*. Stockholm: Gothia.
- Gunnarsson, Evy (2011). Äldre kvinnors och mäns vardagsliv – i en ny tid. I: Gynnerstedt, Kerstin & Wolmesjö Maria (red.). *Tredje åldern. Sociala aspekter och medborgarskap*. Lund: Gleerups.
- Hirdman, Yvonne (2001). *Genus – Om det stabila föränderliga former*. Lund: Studentlitteratur.
- Humanistisk- Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (2010). *Forskningsetiska principer i humanistisk – samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Jarnkvist, Karin (2011). *När jag gifter mig ska jag göra det på riktigt. Berättelser om barn, brudar och bröllop* (avhandling för doktorsexamen, Umeå universitet).
- Krekula, Clary (2006). *Kvinna i ålderskodad värld. Om äldre kvinnors förkroppsligande identitetsförhandlingar* (avhandling för doktorsexamen, Uppsala universitet).

- Krekula, Clary (2009). Age coding – on age-based practices of distinction. *International Journal of Ageing and Later Life* 4 (2): 7-31.
- Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lykke, Nina (2003). Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. (2-3), s 7- 17.
- Nilsson, Magnus (2008). *Våra äldre. Om konstruktioner av äldre i offentligheten* (avhandling för doktorsexamen, Linköpings universitet).
- Norberg, Anna (2009). *Samkönad tvåsamhet. Vardagsliv och heteronormativa praktiker* (avhandling för doktorsexamen, Umeå universitet).
- Rämgård, Margareta (2010). *Det sexuella rummet – En kunskapsverkstad om sexualitet och samliv i äldreomsorgen*. Skriftserie 2010:1. FoU Skåne..
- Sandberg, Linn (2010). Lita till lusten. Heterosexuella äldre män och innebörd av lust. I: Ambjörnsson, Fanny & Jönsson, Maria (red.). *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*. Göteborg: Makadam.
- Snellman, Marie-Louise (2009a). "Det är ju inte hela tiden bara lycka heller." *Äldre kvinnors berättade liv- om arbete, omsorg och åldrande i landsbygdsmiljö* (avhandling för doktorsexamen, Umeå universitet).
- SoU (2003:91). *Äldrepolitik för framtiden. 100 steg till trygghet och utveckling med en åldrande befolkning*. Socialdepartementet.
- Snellman, Fredrik (2009b). "Gammfolket. Om vardagslivets ålderism" (avhandling för doktorsexamen, Umeå universitet).
- Storm, Palle (2009). Kön i interaktion. Möten mellan omsorgsarbetare och äldre på ett sjukhem. I Gunnarsson, Evy & Szebehely, Marta (red.). *Genus i omsorgens vardag*. Stockholm: Gothia.
- Sörensdotter, Renita (2008). *Omsorgsarbete i omvandling. Genus, klass och etnicitet inom hemtjänsten* (avhandling för doktorsexamen, Stockholms universitet).
- Thelin, Angelika (2011). Den tredje åldern – ett mångtydigt och problematiskt begrepp. I: Gynnerstedt, Kerstin & Womlesjö, Maria (red.). *Tredje åldern. Sociala aspekter och medborgarskap*. Malmö: Gleerups.
- Tornstam, Lars (2007). Stereotypes of Old People Persist. A Swedish "Facts on Aging Quiz" in a 23- years Comparative Perspective. *International Journal of Aging and Later Life* 2 (1), 33-59.
- Torres, Sandra. & Hammarström, Gunhild (2009). Successfull aging as an oxymoron: older people- with and without home- help – care talk about what aging well means to them. *International Journal of Aging and Later Life* 4 (1), 23-54.

Widerberg, Karin (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

Öberg, Peter (2002). Livslopp i förändring. I: Andersson, Lars (red.). *Socialgerontologi*. Lund: Studentlitteratur.

Öberg, Peter (2005). Den åldrande kroppen - samhälleliga bilder och äldres egna erfarenheter. I: Jeppsson- Grassman, Eva & Hydén, Lars- Christer (red.). *Kropp, livslopp och åldrande. Några samhällsvetenskapliga perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

Ett ämne som inte alltid får så mycket uppmärksamhet i forsknings- och utvecklingsarbeten på äldreområdet handlar om äldre personers samlevnad och nära relationer. Det kan bland annat bero på de sociala normer och tabun som omgärdar detta område. Denna rapport handlar om äldre personers egna erfarenheter och reflektioner om åldrande, relationer, förhållanden, samliv och anhörighetskap sent i livet. Studien bygger på intervjuer med 11 personer mellan 69- 85 år.

Resultatet av studien uppmärksammar vikten av att betrakta dessa frågor ur ett livsloppsperspektiv. Upplevelsen av åldrandet och betydelsen av samlevnad är inte universella erfarenheter som ser lika ut för alla. Detta påverkas av såväl individuella som strukturella faktorer som till exempel genus, kropp, uppväxtmiljö och familjeliv. När det gäller äldre personers samlevnad och relationer visar studien att det är viktigt att inte bortse från de tabun och föreställningar som fortfarande finns. Att lyfta frågan kan kräva en mer varierad syn på vad det innebär att åldras. I stället för att koppla åldrandet till en livsfas som präglas av sjukdom och ohälsa framstår det som viktigt att uppmärksamma att det också är en tid då livet fortsätter att utvecklas.

Nestor FoU-center
Marinens väg 30, 136 40 Handen
hemsida: www.nestor-foucenter.se
tel: 070-814 59 31
e-post: nestor@hanninge.se